

Anton Benvin

LITURGIJA NOVIH OBITELJI

U evanđelju svetog Ivana zabilježen je ovaj, za naše razmišljanje zanimljiv stavak: »Kajfa, veliki svećenik one godine, rece im (tj. glavari- ma svećeničkim i farizejima koji sazvaše Vijeće): 'Vi ne znate ništa. I ne mislite kako je za vas bolje da jedan čovjek umre za narod, nego da sav narod propadne!' To ne reče sam od sebe, nego — jer bijaše veliki svećenik one godine — prorokova da *ISMS ima umrijeti za narod*; ali ne samo za narod nego i zato *da raspršene sinove Božje sabere u jedno*. Toga dana, dakle, odlučiše ubiti ga« (Iv 11, 49—43).

Izjava velikog svećenika Kajfe, kako vidimo, popraćena je glosom kojom riječ evanđelja kršćanskim čitateljima i slušateljima objavljuje *smi- sao* Isusove smrti: čemu ta smrt? Čemu zapravo taj život koji je svršio onakvom smrću? Očito su takva pitanja od davnine interesirala ljude koji su se zanimali za Isusa.

Tom tvrdnjom, dakle, Objava kazuje da je Isus živio i umro radi *ujedinjenja* ljudi, radi *jedinstva* čovječanstva. To je svrha čitava njegova djela. To je svrha i Crkve', pa onda i svrha liturgije njegove Crkve.^

^ Učenje Drugog vatikanskog sabora sažeto je u početnim recima konstitucije o Crkvi (*Lumen gentium*) ovako: »... A kako je Crkva u Kristu kao sakrament ili znak i oruđe najtješnjeg *ujedinjenja s Bogom i jedinstva cijeloga ljudskog roda*, ona... namjerava točnije objaviti svojim vjernicima i cijelomu svijetu *svoju narav i svoju opću misiju*«, tj. svrhu (LG 1). Od starine se u vjeroispovijesti ističe *jedinstvo* kao jedan od bitnih biljega Crkve: »I *jednu*, svetu, katoličku i apostolsku Crkvu...« (Vjerovanje nicejsko-carigradsko, god. 325/38L)

' Jedna od najstarijih ušćuvanih kršćanskih molitava u liturgiji zapisana je u spisu *Didahé* (ili »Upute apostolske«):

»Što se tiče euharistije, ovako iskazujte hvalu:
Hvalu ti dajemo, Oče naš, za sveti trs Davida, sluge tvojega,
koji si nam dao spoznati po Isusu, sluzi svojemu.
Tebi slava u vijeke. Amen.
A o razlomljenom kruhu:

I

Htjeli smo odmah na početku to istaknuti zato da se upremo na izvjesno čvrsto tlo, koje će moći teološki nositi slijed misli o liturgiji novih obitelji, na što nas obvezuje naslov.

Možda se nekima postavlja pitanje: ima li uopće smisla raspravljati o tome (recimo, na jednoj obiteljskoj »školi«)? Zašto i tu govoriti o liturgiji? Jer, kakve dublje veze ima budućnost obitelji s — liturgijom?

I doista, nije odmah jasno što bi liturgija značila za obitelj kao takvu, jer ima zacijelo obitelji koje nemaju gotovo nikakve veze s liturgijom, a žive; i mi ih znamo.

I religiozni čovjek, da bi bio religiozan, tj. da bi bio vjeran Bogu, čini se da može također bez liturgije: dosta je da može biti-pred-Bogom-osobno (kao npr. Job, neki pustinjač i si.).

Kad je, međutim, riječ o kršćanskim obiteljima, tj. o više ljudi skupa kojima treba biti-pred-Bogom-zajedno, ili gdje i pojedinoj osobi treba biti-pred-Bogom-zajedno-s-drugima, onda se više ne vidi kako bi se tome udovoljilo drukčije nego — udruženo, i to, kad je riječ baš o *kršćanskim* obiteljima, udruženo »u ime Isusa Krista«, a to znači *crkveno* — kao Crkva, i onda također — *liturgijski*. Crkva na zemlji, naime, kad je u ovom svijetu najviše to što jest (»Crkva«), ona je na liturgijskom skupu, napose na Euharistiji.[^]

I zato se čini da liturgija ima što reći i ponuditi i dati kršćanskoj obitelji (i) u budućnosti. Pitamo se: kako?

Odgovorit ćemo u stupnjevima, gledajući najprije obitelj kao takvu (1), zatim kršćansku obitelj kao »sakramentalnu« datost (2), napokon obitelj okupljenu »u jedno« na liturgiji (3). Na kraju ćemo dati povijesni osvrt počev od ranih kršćanskih početaka do stanja u naše dane.

Hvalu ti dajemo, Oče naš, za život i spoznaju,
koju si nara dao spoznati po Isusu, svome sluzi.

Tebi slava u vijeke. Amen.

Kao što bijaše ovaj razlomljeni kruh raspršen po bregovima,
i sabran postade jedan,
tako neka se sabere tvoja Crkva
s krajeva zemlje u tvoje kraljevstvo.

Jer, tvoja je slava i moć u vijeke. Amen.« (*Didache* 9, 1—4: vidi T. J. ŠAGI-BUNIC, *Povijest kršćanske literature*. I, Zagreb 1976, str. 49). Molitva za jedinstvo oglasu je se u najsvečanijem času današnje euharistije: svaka od četiriju službenih euharistijskih molitava (kanona) izričito moli na tu nakanu. Slično i starodalmatinska prošnja »vjerničke molitve«: »Bože, daj mir i jedinstvo svetoj Crkvi kršćanskoj.« O tome: A. BENVIN, »Pravo vrijeme molitve za jedinstvo kršćana«, u: *Služba riječi* 8, 1977, br. 76, str. 9—13.

[^] To je izričito učenje Sabora: »Svako liturgijsko slavlje — budući da je ono djelo Krista Svećenika i njegova tijela, koje je Crkva — u najpotpunijem smislu sveto djelo, i s njime se, u istom pogledu i stupnju, po djelotvornosti ne može izjednačiti ni jedan drugi čin Crkve« (Konstitucija o liturgiji. SC 7. 4; usp. SC 9—10).

1. *Obitelj i djelo Božje*

Obitelj i Crkva imaju nešto u svojoj biti zajedničko. Možemo to promatrati u njihovoj svrsi.

Svrha obitelji uopće jest da različite ljudske osobe povezuje, da ih drži skupa, da ih sve više zbližuje, međusobno ujedinjuje i tako svakoj pojedinačno omogući bolji ljudski razvoj i osobnu vrijednost. Ističući tu stranu obiteljske stvarnosti, ne mislimo reći da je to sva njezina stvarnost, da joj se sva svrha iscrpljuje u tome; tvrdimo zasad samo da je okupljanje i unapređivanje čovjeka u jednoj višeosobnoj (obiteljskoj) skupnosti za nju kao takvu, a napose za njenu svrhnost, od bitne važnosti.

Tvrdimo da je obitelj radi čovjeka i radi njegova boljitka. Obitelj je u službi čovjeka, njegova razvoja i pravog dobra ne samo kao osobne jedinice nego kao člana šireg općinstva.

No to je zapravo i svrha Crkve: i ona je tu radi čovjeka i njegova pravog dobra, tj. onog dobra koje je na liniji Isusa i njegova djela (koje je »radi nas ljudi i našega spasenja«, što je isto kao i »radi nas ljudi, našega zajedničkog života« ili našega ujedinjenja oko Boga i međusobno).^{*} Tim se djelom ostvaruje i prava Božja slava, jer j'e — kako veli Irenej — »slava Božja — živi čovjek«.^{*}

Po navodu Iv 11, 51—52 — koji smo istakli na početku — proizlazi da je bit Isusova djela, dakle i bit Crkve, da ljude »sabire u jedno«, da ih različite prihvaća i ujedinjuje u skupnost, pomažući im da razviju sebe u prave ličnosti: da budu doista ljudi (kakav je, umrijevši i uskrsnuvši, postao on). Zato je Crkva stvarnost obiteljske prirode, ona je »dom Božji«, kuća Božja, u neku ruku »porodica Božja« (»familia Dei«).¹ I, po evanđelju, to je upravo ono za što je Isus živio na zemlji i umro. To je htio postići, ili bar staviti u pokret kao djelo kojemu će glavna svrha

^{*} članak je vjere da je Sin Božji »radi nas ljudi i radi našega *spasenja* sišao s nebesa« (Vjeronanje nicejsko-carigradsko). Vrednota »spasenje« kazuje zapravo isto što i »život«, dotično »jedinstvo« (u Bogu), jer je *to* ono za što je Isus živio i umro: usp. A. BENVIN, »Život obitelji s Kristom«, u: OŽ 31 (1976) str. 501—503. Saborsko učenje izloženo je u Dekretu o ekumenizmu (UR), osobito u broju 2.

¹ Pregled teološkog učenja značajnog starokršćanskog biskupa (t oko 202.) imamo na hrvatskom jeziku u spomenutom djelu T. J. SAGI-BUNIĆA (usp. bilj. 2), str. 425—443; osobito je za Ireneja važan pojam »rekapitulacije« (anakephalaiosis), kojim se kazuje kako je Božje djelo u Kristu dovršilo i usavršilo čovjeka, i osobno i skupno (kao čovječanstvo — str. 439—443.).

[^] Izraz »obitelj« (*familia*) vrlo je drag i čest u rimskoj liturgiji: nadolazi u mnoštvu inačica, od najstarijih vremena i sačuvanih bogoslužnih knjiga. Obično istu veličinu izriču teme: »crkva« (*ecclesia*), »narod« (*populus, plebs*) »stado« (*grex*). Evo primjera iz najstarijeg spomenika klasične rimske liturgije (tzv. *Sacramentarium veronense*):

»Svemogući vjekovječni Bože. nastavnice i ravnatelju vjernoga naroda u obitelji stečenoj otajstvom svoga imena, čuvaj darove svoje milosti: dobra što ih po tvom djelovanju primi, daj da se po tvojoj zaštiti sačuvaju (*ili*: ... da se tvojim darom obilnije razmnože).«

(*Sacramentarium veronense*, izd. L. C. Mohlberg_ Roma 1966[^], n. 514.)

biti da nastane jedna, sveta, sveopća obitelj sinova i kćeri Božjih po »jednoj, svetoj, katoličkoj (saborskoj) i apostolskoj Crkvi« na zemlji.'

Pitanje je: kako i gdje to zemaljska Crkva ostvaruje?

Ostvaruje uvijek i svagdje kad god nastavlja vršiti djelo Kristovo onako kako ga je promicao on; ili, gledano s drugog — više milosnog — gledišta, kad god mu Crkva dopušta da u njoj i po njoj bude još u svijetu djelatan snagom (dinamizmom ili energijom) svoga Duha, Duha kojega joj je po uskrsnuću predao da »ostane s njome zauvijek« (usp. Iv 14, 16). I, doista, Krist je — kako uči Drugi vatikanski sabor — »u svojoj Crkvi uvijek prisutan, a osobito u liturgijskim činima« (SC 7). Prema tome, kad god Crkva živi i djeluje kao Crkva, a to je napose onda kad vrši liturgiju, ona se uvijek u novo vrijeme, novom voljom, stavlja na uslugu Kristu da po njoj dalje vrši i jednom dovrši djelo koje je on pokrenuo, djelo ujedinjavanja ljudi, traženja izgubljenoga, spašavanja propaloga, okupljanja raspršenoga čovječanstva u jednu obitelj djece Božje.

2. *Kršćanska obitelj i djelo Božje*

Idući korak dalje i stepenicu bliže cilju što nam ga zadaje naslov, velimo: kršćanska obitelj prilika je i mjesto (ona je »šansa«) Kristovu djelu da se nastavi i ostvari; a u toj obitelji na osobit način njezina liturgija-

Okupljati različite ljude »u jedno« radi njihova dobra, vidjeli smo, znači raditi za Božju »stvar«, za dolazak njegova kraljevstva, ali u istom mah znači i raditi za čovjekovu »stvar«, za čovjekovo dobro. Raditi za istinsku obitelj, gdje se to okupljanje po naravi u stanovitoj mjeri već izvodi, znači raditi i za oboženje (divinizaciju) svijeta i za njegovo očo-

! Evo učenja Sabora: »Božja se ljubav prema nama očitovala time što je jedino-rođeni sin od Oca poslan na svijet da postane čovjek te otkupi, preporodi i u jedno sabere sav ljudski rod (tu službena bilješka navodi ova biblijska mjesta: usp. 1 Iv 4, 9; Kol 1, 18—20; Iv 11, 52!)... Po vjernom propovijedanju evanđelja, dičešenju sakramenata i upravljanju u ljubavi, što je povjereno apostolima i njihovim nasljednicima, biskupima na čelu s Petrovim nasljednikom, Isus Krist hoće da, uz djelovanje Duha Svetoga, njegov narod raste te sam njegovo zajedništvo dovršava u jedinstvu; u ispovijedanju jedne vjere, u zajedničkom slavljenju bogoslužja i u bratskoj slozi Božje obitelji.« (UR 2, 1. 4). — Na drugom mjestu: »(Sveta Crkva) već je od početka svijeta bila predoslikana, u povijesti izraelskog naroda i u starom savezu čudesno pripravljena, u zadnja vremena ustanovljena, iz jevom Duha Svetoga očitovana, a dovršena će biti slavno na kraju vjekova. Tada će, kako se u svetih otaca čita, svi pravedni tamo od Adama, 'od Abela pravednoga sve do zadnjeg izabranika', biti sakupljeni kod Oca u sveopćoj Crkvi (in ecclesia universali)« (LG 2). »Svi su ljudi pozvani na to ujedinjenje s Kristom, koji je svjetlo svijeta, od kojega potječemo, po kojemu živimo i kojemu idemo« (LG 3). »Češće se Crkva zove i gradnja Božja (usp. 1 Kor 3, 9). Sam se Gospodin usporedio s kamenom što ga graditelji odbaciše a on postade ugaoni kamen (usp. Mt 21, 42 par; Dj 4, 11; 1 Pt 2, 7; Ps 117/118, 22)... Ta se zgrada zove raznim nazivima: kuća Božja (usp. 1 Tim 3, 15), u kojoj stanuje njegova obitelj, stan Božji u Duhu (usp. Ef 2, 19—22), 'šator Božji s ljudima' (Otk 21, 3), a osobito sveti hram...« (LG 6, 4).

vječenje (humanizaciju). Isus se, nema sumnje, sav za to založio, sav se u to uložio. On je za to predao sebe iz ljubavi, od koje veće nema (Iv 15, 13). U rezultatu od tog ulaganja i žrtvovanja nastaje nešto njegovo: općeljudska i Božja obitelj — Crkva. On je kao pšenično zrno umro, ali je od njega nikao veliki rod (Iv 12, 25).

To znači da *svaka* prava obitelj, već po svojoj prirodi, predstavlja priliku i mjesto, šansu Kristovu djelu da se nastavi i ispuni. I to, kažemo, po naravi stvari jer ljudska obitelj jest tu da ujedinjuje različite ljude, da ih nekom iznutrašnjom snagom ujedinjuje, snagom za koju se može općenito reći da je zapravo ljubav; tako da što je ona intenzivnija, odnosno ljubav plemenitija, čistija, više ona sama, to je i učinak objedinjavanja različitoga veći, dublji, više na liniji uspjeha Božje stvari.

To potvrđuje riječ i starozavjetne i novozavjetne objave. Po objavi je, naime, stapanje novih osoba u zajedništvo, stupanje u novu obitelj upravo na crti Božje volje. Božjega kraljevstva ili Božje stvari »od početka« (usp. Mt 19, 4. 8; Mk 10, 6), jer Bog »od početka« ljudskog roda predviđa da »čovjek ostavi oca i majku i da prione uz svoju ženu te njih dvoje budu jedno tijelo« (Post 2, 24; usp. Mk 10, 6 i par). Kad kažemo »na crti« ili na liniji Božje volje, isto je što i s ljudske strane reći: u nastojanju, u pokušaju. Obitelj je esej, nije ideal ni gotov posvemašnji rezultat. U svom pokušaju to ljudsko krije i vlastite granice: iz krila spomenutog prionuća uza ženu, iz toga »dvoga, a (u težnji) jednog tijela« niknut će nova osoba, koja će i sama morati, kad dođe na nju red, ostaviti gnijezdo iz kojega je ponikla, morat će napustiti to pokušano, a nedovoljno dosegnuto jedinstvo i tražiti nešto novo. Otkinuti se od jednoga, a privinuti drugomu. Tu je nedostatnost obitelji: ona je u isti mah afirmacija jedinstva i nekako njegova negacija.

Isus je na valjanoj strani obiteljske vrednote, kao na prirodnoj osnovi (»narav«) nadogrudio svoje djelo (»milost«). On je milost nadocijepio na narav: prirodni brak nije dokinuo, nego ga je, velimo, »uzdignuo na dostojanstvo sakramenta«.* Tim riječima, kao nekom vrstom vjerske »šifre« (jer iskaz »uzdići na dostojanstvo sakramenta« nije svakom čovjeku jasan), kaže se vjernicima upravo to da je Krist htio upotrijebiti, primijeniti, uzeti ljudsku ženidbu za ispunjenje svoga »milosnog« djela, i za to joj dao snagu Duha, kao što je na općem planu utjelovljenja uzeo cjelokupnu ljudsku prirodu (»narav«) da njome postigne svoje djelo (»spasenje«). Drugim riječima: milošću Duha Isusova ženidba njegovih vjernika, ili kršćanska obitelj koja niče iz te ženidbe, teži izravno k onome istom cilju kojemu je upravljeno cjelokupno djelo Kristovo, tj. oboženju

* Staro je teološko načelo: Milost ne dokida narav (*gratia non destruit naturam*), i: Milost pretpostavlja narav (*gratia supponit naturam*). Crkva uči: »Krist Gospodin je po uzoru na svoj zaručnički savez s Crkvom, nerazrješivi ženidbeni ugovor *uzdigao na dostojanstvo sakramenta*« (vidi Prethodne napomene, 3, k obnovljenom *Redu vjenčanja*, hrvatsko izdanje, Zagreb 1970, str. 7.); usp. Pastoralnu konstituciju o Crkvi u suvremenom svijetu, GS 48.

i očovječenju svijeta na Kristov način; dotično, teži upravo k onom cilju kojemu je »od početka« usmjereno i postojanje čovjeka kao takvoga, samo što se tu na putu ispriječio grijeh (usp. »tvrdoću srca«: Mt 19, 8).

Kršćanskoj, sakramentalnoj, ženidbi bit je, dakle, u tome da kroz obitelj teži ustrajno za onim za čim je težio i još sveudilj teži Isusov život, onako kako je težio on, i snagom Duha kojom je težio on.

»Sve je to lijepo i sve namjestu, ali gdje je naša konkretna stvarnost?« — pomislit će netko. Koliko je ta stvarnost istina naših kršćanskih obitelji? To je druga strana pitanja. Svrha ovog izlaganja nije da na to, možda izazovno pitanje traži i nađe odgovor. No i kad bi se na nj morao dobiti skroman ili nepovoljan odgovor (tj. da je malo, premalo tzv. »kršćanskih« obitelji koje svjesno teže za onim čemu je težio Isusov život), to još ne bi značilo da Isus ne želi da one za tim teže, ili da ima nečega što bi za njih i za svijet bilo preče ili vrednije. Slabi rezultati značili bi samo to da je između Isusova programa i postojećeg (ne)ispunjenja tog programa nastao jaz. I da neprilika nije malena.

3. *Obiteljska liturgija i djelo Božje*

Naprijed smo rekli da je kršćanska obitelj prilika i mjesto, šansa Isusovu djelu da se nastavi i ostvari, a u samoj obitelji da je to navlastito *njezina liturgija*.

Možda će opet netko pomisliti da je i to pre naglašeno, ako ne pretjerano rečeno, jer se Kristovu djelu može predano služiti i mimo liturgije. I doista, ne moramo ići baš »u crkvu« da učinimo neko djelo milosrđa (kao Samaritančev čin). Mogu se i drugdje i drukčij'e dopunjavati muke Kristove za tijelo njegovo, koje je Crkva (usp. Kol 1, 24). I konačno, gdje je bila s time Crkva sve do sada?

Čini nam se da bi i tu analiza stanja svijesti ponašanja i djelovanja kršćanskih obitelji mogla iznijeti na vidjelo koliko je skromna postojeća moć *obiteljske liturgije* za ispunjenje svrhe kršćanskih obitelji, kolik je raskorak između ostvarenja Kristova djela i samog liturgijskog potencijala naših obitelji. Možda će analiza pokazati i to kako su dosadašnje obitelji uglavnom onakve kakve jesu, a da su »nove obitelji« — kako ih zove naslov — nova prilika i nova nada za Krista. Možda. U svakom slučaju, ako prošlošću i sadašnjošću ne možemo biti zadovoljni, onda nam u tom pogledu budućnost daje nekih izgleda.

»Nova obitelj« može se shvatiti nekako više izvanjski kao obitelj u novom okolju, u novonastalim uvjetima života, u suvremenom svijetu (svijetu velegradova, nebodera, gustog prometa, naglih promjena, zbližavanja kontinenata i naroda, tehnike, otkrića, ali i nove ugroženosti, nasilja .. .). Možda smo i ton naslova: »Liturgija novih obitelji« — shvatili uglavnom u tom smislu.

Kad govoreći o liturgiji novih obitelji kažemo »nove obitelji«, ne mislimo toliko na tzv. »kršćanske« obitelji, koje izviru iz sakramentalnog braka, sklopljenog »u crkvi«, nego mislimo prvenstveno i svakako na one novonastale obitelji koje i danas i sutra imaju vjeru u Krista za djelatno počelo života i rada. To su, po nama, one obitelji u kojima su ljudi zajedno ne samo kao ljudi i »slabo tijelo« ('muž' i 'žena', 'suprug' i 'supruga', 'otac' i 'majka', 'sin' i 'kći' itd.), nego sve to »u ime Isusovo«, u njegovu Duhu, na način kako se to može biti snagom Kristova Duha. A to je uvijek novost, novost »soli«, »kvasca«, »svjetla« ... I što je takvo, ne može da ne djeluje kao takvo.

Izlazi stoga da je tih »novih obitelji« bilo u Crkvi i prije novoga vijeka. Bilo je zacijelo prije nas mnogo obitelji koje su Isusovim stilom živjele nošene tim Duhom, bilo je »novih obitelji« za prijašnju budućnost.

Naše će obitelji zadatak novosti ispuniti ako budu uspjele živjeti, u posve novo vrijeme kojemu idu u susret, izvršavajući volju Božju, ono za čim Bog teži »od početka«.

Kako se to izvršava poslije Isusa u Crkvi? Sigurno na više načina, a jedan — i to ponajbolji — jest izvršavanje liturgije, jer je Kristova milost u sakramentima Crkve djelatna snagom same radnje koja se vrši (»ex opere operato«). Kad se u kojoj obitelji dogodi liturgijsko djelo, kao njezina *obiteljska* radnja, onda se konkretno u njoj doživljuje ona misterijska stvarnost nazočna potencijalno, da bi iznova postala svjesna sebe, opet pokretna i djelatna. Pritajeni i skriveni potencijali postaju tu u neku ruku od mrtvih živi. Obitelj može pritom zaživjeti kao »novo stvorenje« (Gal 6, 15; 2 Kor 3, 17). Kao što u Crkvi, tako i u obitelji liturgijski događaj predstavlja izvjestan vršak življenja i ujedno vrelo novih snaga za autentičan stil življenja po Kristu.

Pokušajmo to osvijetliti povijesnim činjenicama.

II

4. *Iskustvo Crkve u povijesti*

Liturgija je u pravim kršćanskim obiteljima od starine bila u visokoj cijeni, ne samo kao *crkvena* liturgija (danas bismo rekli: kao liturgija »u Crkvi«) nego upravo kao *obiteljska* liturgija (liturgija Crkve »u kući«, »u stanu«). Tu se u prvo doba održavalo ono što Novi zavjet zove »lomljenje kruha« (Dj 2, 42. 46; 20, 7. 11; Lk 24, 30. 35; 1 Kor 10, 16). Kućni bi sastanak tada s pravom postajao — Crkva, »crkva u kući«, »crkva

" »Liturgija ne iscrpljuje čitavu djelatnost Crkve. . . Liturgija je ipak vrhunac kojemu teži djelatnost Crkve i ujedno vrelo iz kojega proistječe sva njezina snaga« (SC 9 i 10).

u domu«, »crkva u obitelji« (tako se, naime, može prevesti izvorni izraz: grčki »*hekat' oikon ekklesia*«, latinski »*ecclesia domestica*«)^

Naše je pitanje ovo: u kojoj je mjeri i po kojoj zamisli moguća danas (takva) *liturgija obitelji*? Može li, naime, danas Crkva odoljeti teškoćama u kojima se zadesila ako se i dalje lišava tog pradavnog i vjerojatno ne-nadomjestivog sredstva djelovanja, obiteljske liturgije, »lomljenja kruha po domovima« (usp. Dj 2, 46; 20, 7 si.)?

a) Kako je radio Isus?

Isusov stil rada nije mimoilazio obitelji. Njegova je metoda djelovanja imala znatno razrađen program u pogledu obiteljskog doma, obiteljskog stola i zajedničkog blagovanja. Dosta je sjetiti se Isusovih posjeta kući Šimuna Petra (Mt 8, 24 i par), Mateja-Levija (Mt 9, 14 i par), Šimuna gubavca (Mt 26, 6; Mk 14, 3; usp. Lk 7, 36), Lazara, Marte i Marije (Lk 10, 38; Iv 11, 1; 12, 1) i tako dalje. A kad je riječ o liturgiji, treba spomenuti njegov dolazak u posjet i boravak u domu carinika Zakeja (Lk 19, 1–9) ili u domu dvojice učenika iz Emausa (Lk 24, 13–35). Važno je uočiti kako se zahvaljujući Isusovoj prisutnosti kod Zakeja događa životna promjena, obraćenje, po evanđelju upravo »spasenje« (Lk 19, 9), dakle ono radi čega je Sin Božji među ljude i došao, a radi čega je svojoj zajednici na zemlji i ostavio otajstva, tj. liturgiju."

Korisno je također naglasiti kako se završnica, da je tako nazovemo, »spasjenja« u trima izrazitim Lukinim prisposodobama, za koje se općenito smatra da spadaju među biserje evanđeoskih spisa, ako ne i svjetske književnosti: u prisposobi o izgubljenoj i nađenoj ovcu, o izgubljenoj i nađenoj drahmi, o izgubljenom i spašenom sinu (Lk 15), odigrava upravo u kući, u ambijentu obitelji, i to za njenim stolom! Ovamo ide i ugođaj same Posljednje večere koja je održana u svojevrsnom »salonu« neke otmjenije kuće na kat (Mk 14, 15 i par). I ta je, za kršćane izvorišna liturgijska gozba održana, dakle, u nekoj laičkoj, profanoj prostoriji, a ne u kulturnom prostoru onoga vremena (ne u Hramu niti u sinagogi).

O tome na hrvatskom jeziku u novije vrijeme: M. ZOVKIĆ *Crkva kao Božji narod*, KS, Zagreb 1976, str. 27–28; 118–125; A. BENVIN nav.'đl. (usp. bij. 4) str. 505–506.

Pojam »spasenje« sastavni je dio svakog sakramenta, dakle čitave liturgije. Riječ »spasenje« kazuje zgusnuto *sve* što je Isusovu djelu bilo svrha »radi nas ljudi«: a to je, gledano većma negativno, ponajprije »oproštenje grijeha«, »obraćenje« od zla, izlaz iz djela »tame«, a gledano pozitivno: »život«, »mir«, ulaz u »kraljevstvo svjetlosti«. . . Pokazat ćemo to na primjeru krštenja. Crkva od pamtivijeka ispovijeda o krstu svoju vjeru ovako: »Ispovijedam jedno krštenje — *na oproštenje grijeha*« (vjerovanje nicejsko-carigradsko). Ta se vjera upire u niz biblijskih mjesta, proistječe iz objave Novoga zavjeta kao cjeline. Na primjer: »Tko uzvjeruje i pokrsti se. *spasit će se* . . .* (Mk 16, 16). »*Obratite se* i svatko od vas neka se krsti u ime Isusa Krista *da vam se oproste grijesi* i primit ćete *dar, Duha Svetoga*« (Dj 2, 38). Krštenjem smo zajedno s njime (tj. Kristom) ukopani u smrt, da kao što Krist slavom Očevom bi uskrišen od mrtvih, i mi tako hodimo u *novosti života*« (Rim 6, 4). To što vrijedi za sakrament krsta, vrijedi na svoj način i za svaki drugi. U rezultatu, dakle, liturgija nudi čovjeku Kristovo »spasenje«.

b) Kako su radili apostoli?

Postupak apostolske Crkve nadovezuje se izravno na Isusov stil rada. Već i zato što su bili ustanova bez svoje tradicije, što su istupili raskidajući ostentativno s tadašnjim židovstvom (obrezanje, Hram, pogotovo poslije 70. godine, kad ga je rimska vojska srušila, zamršeni »liturgijski« propisi. ...), kršćani su se morali snaći nekako drukčije. I tu, u presudnim odlukama i inovacijama, mlada se Crkva oslanja na čvrste povjereničke skupove prijatelja i vjernika, na ljude povezane u domove. To korištenje kućnog prostora ne smijemo shvatiti kao posvemašnju novinu, niti kao radikalni »izlazak« iz sinagoge i Hrama. Židovska je praksa i kućni prostor smatrala prostorom koji je otvoren Bogu, njegovoj slavi i nastavljanju Saveza: tu se redovito slavila vazmena večera. Židovi su poznavali i druge obredne večere ili općenito gozbe, gdje se slavilo i zahvaljivalo Bogu, gdje se »svetilo Ime njegovo«. Kršćani su na toj tradiciji gradili dalje ali nisu gradili tek židovsko, nego ono što im je bilo »predano« od Gospodina (usp. Pavlovu izjavu Korinćanima da im je u jelu kruha i piću čaše »predao ono što je i sam primio od Gospodina«: 1 Kor 11, 23 si.). Koliko se dalo, kršćani su iskorištavali pogodnosti koje su im pružale sinagoge, pa i sam Hram dok je bio čitav (usp. Dj passim), ali »lomljenje kruha« bilo je nekako rezervirano za prostor u obitelji, »po kućama«:

»(Prvi kršćanski vjernici) bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, *lomljenju kruha* i molitvama ... Svi koji prigriše vjeru bijahu združeni, i sve im bijaše zajedničko... Danomice bi jednostavno i postojano bili u Hramu, *po kućama bi lomili kruh* te u radosti i prostodušnosti srca zajednički uzimali hranu, hvaleći Boga i uživajući naklonost svega naroda. A Gospodin je danomice zajednici pridruživao spasenike« (Dj 2, 42–46).

Iz tog sažetka prvokršćanskog načina življenja u Jeruzalemu vidimo kako se »liturgijski sastanci« održavaju i u Hramu i po privatnim domovima, po obiteljima. Slično vrijedi i za evangelizaciju i katehizaciju, kako velimo danas:

»I svaki dan *u Hramu i po kućama* nisu prestajali učiti i navješćivati Krista Isusa« (Dj 5, 42).

Kad se prilično sretnim širenjem vjerovijesti Crkva našla u raznolikim prilikama mjesta i gradova Sredozemnog bazena, njezini su se predvodnici snalazili onako kako su prilike svjetovale. Hrama tu nije bilo. Negdje su bile židovske sinagoge, pa se moglo do neke mjere s njima računati (usp. Dj 9, 20; 13, 5. 14; 14, 1; 15, 21; 17, 1 sL; 18, 4...). Postupak Pavla i suradnika u Korintu (po Dj 18, 1–18) otkriva kako se na tu ustanovu židovske mjesne zajednice, sinagogu, nije nikad moglo računati bezuvjetno; kad se dalje nije dalo, tražili bi oni drugo rješenje: u Korintu su sastanke, poslije razlaza s upravom sinagoge, priređivali »u kući nekog bogobožna čovjeka imenom Ticija Justa, čija kuća bijaše tik do sinagoge« (Dj 18, 7). Vjeran svome praktičnom načelu da kršćani ima-

ju pravo »sve okušati, a što je dobro zadržati« (1 Sol 5, 21), Pavao je, opraštajući se od svojih prijatelja, predvodnika i vjernika efeških u Miletu, smio ovako sažeti svoju metodu djelovanja:

»Nisam ništa od onoga što je korisno propustio navijestiti vam i učiti vas *javno i po kućama*, upozoravao sam Židove i Grke na obraćenje k Bogu i na vjeru u Gospodina našega Isusa« (Dj 20, 20–21).

Za naša razmišljanja važno je utvrditi kako su privatni domovi, obiteljski prostor, obični stanovi laika od prvih dana bili Crkvi — domaći, kako se ona u njima snalazila prirodno, neusiljeno *i onda* kad je po Gospodnjem nalogu trebalo da slavi njegovu večeru i spomen-čin, »lomljenje kruha«. Neće biti naodmet navesti ovdje cjelovit opis takva liturgijskog skupa u gradu Troadi na obali istočnog Sredozemlja, nedaleko opjevane Homerove Troje:

»U prvi dan po suboti *sastali smo se lomiti kruh*. Pavao je *skupljenima govorio*, a kako je sutradan morao otputovati, *produži govor do ponoći*. U gornjoj sobi gdje smo se sastali bijaše prilično svjetiljaka. Neki je mladić, imenom Eutih (Srećko), sjedio na prozoru. Budući da je Pavao oduljio s govorom, utone on u dubok san. Svladan snom pade s trećeg kata dolje. I digoše ga mrtva. Pavao side, nadvi se na nj, objuži ga i reče: 'Ne uznemirujte se! Duša je njegova još u njemu!' Zatim se uspe, *razlomi kruh i blagova*. *Dugo je još zborio sve do zore*. I tako otputova. Mladića odvedoše živa, neizmjerljivo utješeni« (Dj 20, 7–12).

U tom opisu dan je prikaz biti kršćanske liturgije kako se u krilu prvih kršćanskih općina održavala *onda* po privatnim kućama, u laičkom ambijentu obitelji. Tu je »*služba Riječi*« (Pavao govori prisutnima) i »*lomljenje kruha*« (što je od Gospodina primio Apostol predaje dalje). Značajno je vrijeme sastanka: prvi dan po suboti, naša nedjelja, dan koji će se ubrzo prozvati »dan Gospodnji«², i to obnoć, u noćnom bdjenju (vigiliji). Nedugo poslije toga rimski će namjesnik u susjednoj pokrajini Bitiniji, C. Plinije Sekundo Mladi (oko godine 111-113.), pisati svome vrhovnom poglavaru, rimskom caru Trajanu, o tadašnjim kršćanima da je na njihovu saslušanju dobio priznanje kako im je »običaj sastajati se *u određeni dan* prije zore i pjevati pjesme Kristu kao Bogu ... te da se okupljaju opet (i opet) da uzmu hranu, zajedničku i neškodljivu.«

Taj se sistem, kako vidimo, razmjerno brzo proširio: već početkom drugog stoljeća nalazimo ga, tako reći kapilarno prisutna, diljem ondašnjeg civiliziranoga svijeta: osim u Jeruzalemu, još u Troadi, Korintu,

² Nedjelja se već u Novom zavjetu tako zove. »dan Gospodnji«: Otk 1, 10. Od najstarijeg doba vezana je uz proslavu euharistije: »U *dan Gospodnji* saberite se zajedno te *lomite kruh* i vršite *euharistiju*, ispovijedajući svoje prijestupe, da vaša žrtva bude čista.« (Didahe 14, 1).

³ C. PLINIUS S. MINOR, *Epistolarum liher* 10, 96.

Efezu, Laodiceji, po Bitiniji sve do carskoga Grada (usp. poslanicu Rimljanima 16) i vjerojatno do zapadne granice Carstva, u Hispaniji (Rim 15, 28).

Laički kućni prostor, u neku je ruku, *prvo* autentično *kršćansko* svetište. Po izbor mjesto za sastajanje na »večeru Gospodnju« (1 Kor 11-, 20) (Euharistiju) nije Hram, nisu sinagoge, dakle nisu tadašnja židovska kulturna mjesta, nije ondašnja »crkva« nego privatna »kuća«. Kršćani, kako već rekosmo, ne izbjegavaju Hram ni sinagoge dokle god ne moraju, ali se ipak za svoje liturgijske sastanke mogu nekad oslanjati *samo* na domaći prostor obitelji. Tu se vjernici sastaju «u ime Isusovo», tu slušaju njegovu Riječ, tu lome kruh njemu na spomen. Tu su oni njegova Crkva kao nigdje. Tu su oni pravi »Dom Božji« u Duhu. »Dom Božji« nije naim javna, rukom građena »crkva«, nego oni, »kao živo kamenje ugrađeni u duhovni Dom« (1 Pt 2, 5 si.). Pojedina zgrada (»crkva«) samo je prostorija ili kuća za pravu Crkvu. Bogoštovlje je pravo kad god i gdje god se slavi »u duhu i istini«, kako uči Isus (Iv 4, 23). Pravi »prostor« za bogoštovlje Kristovih vjernika nije uopće prostoran, nije materijalno vezan za to i to mjesto (kako je lokaliziran jeruzalemski Hram i pojedina poganska svetišta), nego »duhovan«, pokretljiv, on je moguć i zato difuzno prisutan »gdje god se dva ili tri sastaju u ime Isusovo« (Mt 18, 20), gdje god ima ljudi koji se mogu naći zajedno »u duhu i istini« Kristovoj. I to je, kako možemo zaključiti, bilo mnogo češće po znanim i neznanim sobama ranokršćanskih obitelji nego po »crkvama« u našem smislu riječi. Povijest, štoviše, pokazuje kako su i prve »crkve«, oratoriji nastajali na temelju posuđenog i onda mjesnoj crkvenoj općini darovanog kućnog prostora (npr. u nas u istarskom gradu Poreču, pored Eufrazijeve bazilike nalazi se još do dana današnjega sačuvan pod takvog »salona«, koji je neki ugledniji građanin ustupio mjesnoj Crkvi za redovito sastajanje; slično je, čini se, bilo u Solinu, a diljem prostrane države tako reći u svakom gradu).^{1*}

Danas nam se nije lako uživjeti u duhovno ozračje malih, a zbitih kršćanskih zajednica u moru poganskih masa po velegradovima, u kojima se trebalo oduprijeti pritisku s raznih strana, koji se ponekad znao razviti do žestoka gonjenja i zatvora, za što je snažna organizacija rimskoga carstva imala i iskustva i administrativnih i političkih sredstava. Ali ipak, kršćanska je kapilarna sveprisutnost, elastičnost i povjerljivost izdržala kušnju i dobro položila ispit. U kasnija stoljeća mogli su kršćani graditi i namjenske zgrade za okupljanje i liturgiju. Grade ih obično kao bazilike. Ali u času progona, kad su one bile zatvorene i konfiscirane, kršćanima je prikladno i pouzdano sklonište još uvijek pružao domaći obiteljski prostor. Primjera ima više. Navest ćemo jedan od rječitijih, iz doba Dioklecijanova progonstva (godine 304.):

^{1*} Korisno je pročitati: J. GELINEAU, *Pastoralna teologija liturgijskih slavija*, KS, Zagreb 1973, str. 118–127 (mjesto zborovanja).

»u vrijeme Dioklecijana i Maksimijana, davao je kršćanima navijestio rat na taj način da je stao tražiti i paliti svetosvete Gospodnje zavjete i božanska pisma, rušiti Gospodinove bazilike i braniti da se Gospodu slave sveti obredi i pobožni sastanci. Ali vojska Boga Gospoda nije te užasne naredbe podnijela, na svetogrđnu se zapovijed zgrozila, odmah se latila oružja vjere i sišla u boj boriti se ne toliko s ljudima već protiv samoga đavla. I premda su, predavajući poganima Gospodinova pisma i božanske zavjete da ih opaki oganj sažee, od stožera vjere nekoji otpali, ipak je premnogo bilo onih koji završiše junački, čuvajući ih i za njih dragovoljno lijući svoju krv (...).

Slijetale su tako sa svih strana put bojnog polja neizmjerne čete priznavalaca, i gdje je tko nalazio neprijatelja, tu je dizao Gospodnje tabore. Tako su u gradu Abitini (u Africi), kad se oglasi ratna truba, slavni mučenici podigli bojne znakove Gospodnje u kući Oktavija Feliksa. Dok su po običaju slavili Gospodnji čin (*dominicum*), tu ih uhitiše gradske oblasti po službujućem vojniku. Bili su uhićeni: prezbiter Saturnin sa četvoro djece, i to Saturninom mlađim, Feliksom čitačem, Marijom boguposvećenom djevicom i malim Hilarionom, a s njima: Dativ, koji bijaše i senator, pa Feliks, još jedan Feliks, Emerit, Ampelije, Rogacijan, Kvinto, Maksimijan, Telika, Rogacijan, Rogat, Januarije, Kasijan, Viktorijan, Vincencije, Cecilijan, Restituta, Prima, Eva, Rogacijan, Givalije, Rogat, Pomponija, Sekunda, Januarija, Saturnina, Martin, Danto, Feliks, Margarita, Major, Honorata, Regiôla, Viktorin, Peluzije, Fausto, Dacijan, Matrona, Cecilija, Viktorija, Herektina, Sekunda, još jedna Matrona i Januarija. Uhićene su ih vodili vesele na sudište.«

Kad je na saslušanje predveden jedan od domaćina nedjeljnih sastanaka, čitač Emerit, zapisnik je zabilježio:

»*Prokonzul*: Jesu li se u tvojoj kući održavali sastanci protiv carevih naredaba?

Emerit: (prožet svetim duhom): U mojoj smo kući vršili Gospodnji čin (*dominicum*).

Prokonzul: Zašto si im dopuštao ulaziti?

Emerit: Jer su moja braća. Nisam im mogao braniti.

Prokonzul: Ali si im morao braniti!

Emerit: Nisam mogao, jer mi bez Gospodnjeg čina ne možemo!

I odmah je pala zapovijed da ga razvuku na drvenog konjica i tako podvrgnu mukama.« (...)

U nastavku suđenja izvjestitelj je zapisao:

»Kad je u boj krenuo Feliks, Srećko imenom i mučeništvom, a Gospodnja četa sva ustrajala nenačeta i nesvladana, nasilnik satrt u duhu, opuštena glasa, rastrojene duše i tijela reče:

(Prokonzul): Nadam se da ćete vi radije izabrati prijedlog da živite, da obdržavate zapovijedi.

Mučenici Gospodnji (nesavladivi Kristovi priznavaoci svi u jedan glas): Mi smo kršćani. Mi ne možemo a da ne čuvamo zakon sveti Gospodnji sve do lijevanja krvi.

(Prokonzul, tim glasom pogođen kao neprijatelj, Feliksu): Ne pitam te jesi li kršćanin, već jesi li držao sastanke, imaš li kakva pisma?

(Glupa li i smiješna u suca pitanja: jesi li kršćanin, to šuti; nego: jesi li bio na sastanku, to odgovori! Kao da kršćanin može bez Gospodnjeg spomen-čina (*dominicum*) ili se Gospodnji čin može slaviti bez kršćanina! Ne znaš li, sotoño, da kršćanin počiva na Gospodnjem činu, a Gospodnji čin na kršćaninu tako da jedan bez drugoga ne mogu? Kad čuješ to ime, znaj za Gospodnju prisutnost, a kad čuješ za sastanak, priznaj to ime. Mučenik te napokon čita i ismijava. Taj te odgovor pobija.)

(Mučenik): Vrlo smo slavno držali sastanak. *Uvijek smo se skupljali na Gospodnji čin da čitamo Gospodnja pisma.*

Iz ovog je duljeg navoda jasno koliko je starim kršćanima bilo na srcu ostati-zajedno-pred-Bogom »u ime Isusovo«, koliko im je važan bio nedjeljni sastanak, njihov *dominicum*. Bez toga kršćani nisu mogli!

S vremenom su se prilike, a s njima i stavovi i osjećanja kršćana dosta promijenili. Kulturni sastanci poprimali sve većma izraz hijerarhične sheme, pri čemu je upravo prostor u građenoj »crkvi« odigrao značajnu ulogu. Srednji je vijek vijek gradnje velebnih, i s umjetničkog gledišta nenatkriljivih crkava, katedrala, koje su sa svoje strane neminovno utjecale na vršenje liturgije, napose euharistijske, tako da i onda kad je prostor bio veličinom prije sličan obiteljskoj prostoriji (npr. u kojoj seoskoj kapeli), a sve drugo nego impozantno svodovlje katedralnih crkava po gradovima, ipak je liturgija nekom nuždom slijedila zakone velikih prostora, a ne zakone obiteljskog ugođaja ranokršćanskih sastanaka po stanicama.

No, za razliku od novijih vremena, u srednjem vijeku obitelj je uspjela još ostati dobar prenositelj vjere od naraštaja na naraštaj i zaslužna je tako za katehizaciju i kapilarno pokrštavanje generacija i naroda. Predavanje vjere djeci (»vjeronauk« naših dana) nije spadao, rekli bismo, u

Uzeto iz D. RUIZ BUENO, *Actas de los mártires*, Madrid 1963, str. 972—986. — Riječ *dominicum* neprevediva je: znači ono što je Gospodnje, »Gospodino«. Najvjerojatnije znači »Gospodnji (spomen—)an«; usp. X. A. JUNG MANN, *Missarum sollemnia*. I, Wien 1948, str. 220; ali uzeta kao određenje vremena, može značiti i »Gospodnji dan«: usp. N. M. DENIS-BOULET, »Les termes désignant la messe« u: A. G. MARTIMORT, *L'église en prière*, Paris-Tournai-Rome-Nev? York 1965[^], str. 259. U prijevodu smo se odlučili za »Gospodnji čin«.

nadležnost župe i svećenika, nego prije svega obitelji. Glavni su vjeroučitelji djece bili roditelji i stariji u porodici.* U nekim krajevima, kao kod nas pod Turcima, kad crkava po mjestima nije bilo, morala se službena Crkva snalaziti kako je znala i mogla. I opet su onda obitelji bile prostor kamo je službenik Crkve bez straha, iako uz izvjestan rizik, smio zaci i svojim ljudima predavati otajstva vjere. Značajno je da upravo iz tih sredina vuče podrijetlo karakterističan naziv »ujak« za bosanske i hercegovačke franjevce sve do naših dana.

I na kraju, neki su se sakramenti — a *svi* su sakramenti najeminentniji dio liturgije! — kroz vjekove dijelili tako reći samo po kućama: npr. bolesnička pomast, ispovijed i pričest bolesnika. Ali to je očito malo i djeluje nekako kao »ostatak ostataka« onoga što je nekoć bilo i onoga što bi još moglo biti.

5. *Prilike naših dana*

Poslije dvadeset stoljeća razvoja kršćanskih crkava prilike su nas dovele k istome. Mnogogdje, napose po velegradovima. Crkva kao da živi u svijetu gdje su odnosi kakvi su bili u njenim počecima. Ona je danas suočena s tim fenomenom kao sa »znakom vremena«. Ljudi je po ulicama puno, ali na njezinim sastancima broj je skroman, a negdje još i u opadanju.

Koji su nam izgledi? Mogućnosti? Prognoze? U dilemi smo da *ili* idemo dalje ovako kao i dosad (i samo ovako) *ili* da se pokušamo probijati putem prokušanih iskustava prvih kršćanskih skupova (koji su *jedno* činili po *javnim* prostorima — u Hramu, dok se dalo, i po sinagogama — a *drugo* nisu propuštali uporedo činiti *po kućama*), slijedeći nekako načelo zabilježeno u evanđelju: ovo je trebalo činiti a ono ne zapustiti (Lk 11, 42; Mt 23, 23).

Naša je situacija ipak u mnogome i drukčija od prethodnih. Možemo istaknuti u čemu se razlikuje od one kršćanski prvotne:

— mi Imamo dvotisućljetnu prošlost i tradiciju, imamo običaje i tolike kršćanske spomenike, a oni toga nisu Imali: bili su manje bogati, i zato manje uvjetovani, a slobodniji;

— mi nemamo oko sebe što su oni kao pravu vrednotu duha imali: knjigu i znanje Zakona i vjeru u jednoga osobnog Boga-Saveznika; mjesto toga okruženi smo većma bezakonjem i bezvjerjem (to vrijedi doslovce za tzv. kršćanski Zapad; kad nam npr. preko ljetnih mjeseci dođu u goste ljudi iz tih krajeva, što je vjerojatnije pretpostaviti: da su to ljudi koji vjeruju u evanđelje i njegova se zakona drže ili ne; da su vjerni kršćani Ili da su ako ne ateisti, a ono agnostici?).

1* Usp. J. A. JUNGSMANN, *Katechetik*, Freiburg 1953, str. 12—19.

Naša i njihova situacija u nečemu su prilično slične:

— po tome što nam izgledi nisu, kao što nisu bili ni njima, u prošlosti, u veličanju onoga što smo nekoć bili, nego su šanse u *budućnosti*, u iščekivanju, izgledi su u nadi;

— po tome što smo, kao i oni, vjernici *manjine usred većine* koja drukčije misli i radi, računa i gradi planove; i kao svaka manjina, mi se osjećamo ugroženi, slabi, kao »malo stado«.

I rješenje nije tu u zbjegu, u povlačenju, u prepuštanju rezignaciji (iako je ta napast vrlo suvremena i podmukla), nego u pribiranju snage, u hrabrosti i izdržljivosti, izdržljivosti osobito na liniji evanđeoskoga logiona: »Tražite kraljevstvo Božje, a drugo će vam se dodati. Ne boj se, malo stado! Jer je blagoizvolio Otac vaš dati vam kraljevstvo. Prodajte što posjedujete i dajte milostinju« — dajte za karitas (Lk 12, 31—33a).

— Slična je naša i njihova situacija još po tome što je i naš čovjek-vjernik, kao i njihov u Jeruzalemu, Troadi, Korintu, Rimu ... iz gradske sredine, urbanizirani čovjek. Grad golem, glomazan, a u njemu kršćani i danas i nekoć — »malo stado«. Srednjovjekovni čovjek kršćanskih zemalja nije živio u takvu okolju, a niti naš čovjek po seoskim župama sve do danas. Ali živi onaj iz grada.

U toj izazovnoj i nepoćudnoj, ali šansama bogatoj situaciji prva se Isusova zajednica, »četa malena, al' hrabra«, snašla dobro. Jedna od njezinih izrazitih intuicija bila je obilno se koristiti obiteljskim potencijalom: i u *misionarskom* pogledu (npr. suradnja apostola Pavla s bračnim parom Akvilom i Priskom, a onda i s »crkvom u njihovu domu«: usp. Rim 16, 3—5; Dj 18, 1—4. 18—19), i u *katehetskom* (npr. obitelj Timotejeva: usp. 2 Tim 1,4—5), i u *liturgijskom* pogledu (usp. Pavlov sastanak u Troadi po Dj 20, 7—12). Očito nije išlo bez problema: poslanica Hebrejima plod je pokušaja kršćanskog predvodnika zajednice da umiri tjeskobu nekih obraćenika koji su žalili za napuštenim tradicionalnim židovskim bogoslužjem u Hramu. Ali da prva Crkva nije tako postupila, da se nije odvažila zaci u obiteljski prostor, što bi bilo od nje? A mi toga po obiteljima ne činimo, ili ne činimo više (ili ne činimo onoliko koliko bismo mogli, trebali i možda morali)! I što će biti od nas?

Vjerujemo da je *obiteljska liturgija* u domaćem prostoru i u našoj Crkvi u budućnosti kojoj svi skupa idemo značajna šansa. Kako to zamisliti?

6. zaključak

Pokušat ćemo u zaključku dati nekoliko natuknica za razrješavanje problema što nam ih nameće praksa i pastva obitelji. U ovom izlaganju nismo iznijeli nekih osobitih novina, istaknuli smo većinom poznate stvari samo pod možda malo drukčijim osvjetljenjem. Cilj je razmišljanju bio

na horizontu promatranja pokazati u čemu je srž zadatka naše Crkve i njenih obitelji kad su u ovom svijetu stavljene pred nuždu nastavka Isusova djela okupljanja ljudi? Nove obitelji morale bi isti zadatak ispuniti s manje propusta, a s više umješnosti i rezultata nego možda prijašnje, poželjno onako uspješno kako su to učinile obitelji prvih kršćanskih općina.

1. Ono što je »u Crkvi« još moguće izvoditi, treba čuvati i promicati u svemu u čemu god je nosivo (župe, dekanati, »crkve«, »svetišta« itd.). To »jedno« treba, treba to »unum facere«, kao što su prvi kršćani računali i s Hramom i sa sinagogom, dokle god je sve to držalo. Ali, očividno, danas nije moguće odoljeti zahtjevima pastve ostajući *samo* na tome; i, kad je riječ o liturgiji, ne smijemo ono »drugo« propustiti, »aliud non omittre«.

2. Kad je riječ o novim obiteljima, onda je *njihova, obiteljska* liturgija i njima samima i ovoj Crkvi velika prilika. I zato:

a) Promicati obiteljsku liturgiju (u obitelji, za obitelji, preko obitelji ...) znači orati brazdu koju su već orali prije nas mnogi naraštaji, od prvih Isusovih učenika, dapače od njega samoga pa dalje. I nisu orali uzalud!

b) Promicati obiteljsku liturgiju znači raditi u prilog autentičnog obiteljskog življenja, da ljudi baš tu »imaju život, i da ga imaju u izolaciji« (Iv 10, 10).

c) Znači uvažavati neke ključne postavke učenja Drugoga vaticanskog sabora, po kojemu je obitelj — »kućna Crkva«, »Crkva u malom«, ali Crkva prava; iz toga proizlazi da joj kao takvoj pripada i neka specifična liturgija."

3. Liturgija takve Crkve podliježe stanovitim *zakonima*:

a) Ponajprije, izvanjski, naše će nove obitelji u postojećem svijetu u razvoju biti, do daljnjega, *manjina usred većine*. Novi dijelovi naših većih gradova i obitelji u njima žive već tu situaciju. Za Crkvu ima tu vrlo

" Uvažavajući vrijednost obitelji kao »kućne Crkve«, »Crkve u domu«. Drugi je vaticanski sabor otvorio, nadamo se, novo razdoblje liturgije za specifične prilike. Može se očekivati da će liturgijski stil od jednoobraznoga malo-pomalo i tu postajati diferencirano mnogolik, kao što je višestruk morao biti u početku Crkve te je u raznim dijelovima svijeta urodio raznolikim »obredima«: aleksandrijskim, koptskim i etiopskim u Africi; sirske zapadnim i istočnim (kaldejskim), malabarskim i malankarskim te carigradskim u Aziji i dijelovima istočne Evrope; rimskim, galikanskim, starohispanskim i ambrozijanskim na Zapadu. Doživljaj tog bogatstva liturgijskog izraza u različju duboko se dojmio otaca na Saboru (1962—1965.). U prilog nadi da će obiteljsko slavljenje liturgije imati *svuju* specifičnu obrednu formu — osim onoga što slijedi niže pod točkom 3 — možemo navesti ovaj stavak učenja Sabora: »Od Boga je obitelj primila određenje da bude prva stanica društva; to će određenje ispuniti ako joj se članovi budu uzajamnom pažnjom i zajedničkom molitvom iskazali kao *domaće svetište Crkve*, ako se sva *obitelj uključi u liturgijsko bogoslužje Crkve*.« (Dekret o apostolatu laika, AA br. 11). Zelja Sabora je jasna: obitelj treba da pravoj Crkvi bude »*domaće svetište*« i da se »*sva* uključi u *liturgijsko bogoslužje*«. Pitanje je: gdje? Može u javnoj zgradi (»u crkvi«), ali zašto ne bi i u stanu (»po kućama«)? Ništa ne priječi da to bude i ovdje i ondje.

malo »crkvenog« prostora, ako ga uopće ima. Pa i u onim dijelovima gdje »crkava« ima (npr. u starim dijelovima gradova), jesu li tu »crkve« pretijesne? No za Crkvu presudno rješenje nisu »crkve« kao zgrade i materijalni prostor. Rješenje su živi ljudi. U početku Crkve postojao je Hram, i mlada se Crkva do izvjesne mjere i njime služila (usp. Dj 2, 46; 3, 1ss; 5, 20ss; 21, 26ss). Potom je Hram srušen, ali svijet nije time propao za kršćane. Oni su mogli i bez njega. Za njih mjerilo liturgiji nije bilo hramski kult, nego Zadnja večera.

b) Obiteljski prostor može okupiti samo *manji skup* ljudi, a svaki manji skup ima svoje zakone, koji su drukčiji od zakona *krupnih zborova*. Kao što u običnom životu, jedno je rad užeg odbora, a drugo rad neke škole ili kongresa, a drugo opet održavanje velikih narodnih zborova. Zakoni *klasične liturgije* smišljeni su za krupne skupove po bazilikama i katedralama (npr. u Rimu, Carigradu itd.). A liturgija za manji skup unutrašnjom nuždom iziskuje *drukčije* oblike, kojih mi još nemamo. Drugo je, na primjer, liturgija dijeljenja krizme na Duhove (u zagrebačkoj katedrali), a drugo bolesničko pomazanje s euharistijom u jednoj obiteljskoj sobi u stanu. Ista euharistija, ali kako drukčija liturgija! Budućnost treba *diferencirane forme* liturgijskog događanja.

c) U skladu sa zakonom inkarnacije, po kojemu ono što je Božje u Isusu ulazi u sve što je ljudsko, i u prilog tom zakonu, ne jedna naša obitelj spremna je ugostiti liturgiju Crkve, pa i euharistijsku. To se događalo već i dosad, kad je riječ o sakramentu pokore, o pričesti bolesnika i o bolesničkoj pomasti. Ali to je bilo povremeno, u slučaju bolovanja, i kao neka iznimka. Moglo bi se spomenuti još zajedničko moljenje liturgije časova (časoslova). Ovamo ide i blagoslov stana i slično.

No Krist je ustanovio euharistiju kao jelo i piće koje ljudi uzimaju njemu na spomen. Euharistija se, dakle, nekako nadovezuje na ljudsko svagdanje hranjenje i pojenje, ali koje biva »u ime Isusovo«, tako da kad vjernici »jedu onaj kruh i piju čašu, navješćuju Gospodnju smrt dok on ne dođe« (1 Kor 11, 26). Čini se da je za Crkvu tu »žetva velika, ali je radnika malo« (Lk 10, 2).

d) Suvremeni način življenja nudi Crkvi više mogućih *ročišta* za *obiteljsku* liturgiju: razne kućne proslave (npr. rođendani, imendani, godišnjice pojedinih slava . . .), posjet i blagoslov stana i slično. Kod srpskih pravoslavaca znatnu je ulogu u čuvanju i prijenosu vjerske svijesti i samobitnosti naroda, po priznanju mnogih, odigrala poznata njihova »krsna slava«, kao što je slično značila u Židova njihova godišnja vazmena gozba.

e) Kad govorimo o *obiteljskoj liturgiji*, na koju liturgiju treba misliti? Ne nužno samo i prvenstveno na »lomljenje kruha«. Prema prikazu Dj 2, 42—46 od rane Crkve do naših dana, kako smo gore vidjeli, osim »lomljenja kruha« u liturgiju spada i »zajedništvo«, tj. biti na sastanku zajedno pred Bogom; spada i slušanje riječi, po »apostolskom nauku«; a spada i »molitva«, tj. posvećivanje vremena, liturgija časova. Sve te *vrste liturgija* imaju mjesta u *obiteljskoj* liturgiji; ali je prirodno da one teže k

svojoj punini, jer »ostali sakramenti i djela apostolata, kao i sve crkvene službe, tijesno su povezani s euharistijom i *prema njoj usmjereni* . . .« Tu Krist, »naš vazam i živi kruh, po svome tijelu. Duhom Svetim oživljenom i oživljavajućem, daje ljudima život« (PO 5, 1).

I ovdje, kao i drugdje, *obiteljska* liturgija, da bi bila potpuna i stvarna, teži za tim da se u njoj dogodi i »lomljenje kruha«.

LA LITURGIA DELLE FAMIGLIE NUOVE

Sommario

La considerazione parte dall'asserto giovanneo che »Gesù doveva morire non soltanto per il popolo ma altresì per congregare in uno i dispersi figli di Dio« (Gv 11, 52), nel quale ci è rivelato il significato ultimo dell'esistenza umana (vita e morte) di Gesù sulla terra, dal che derivano le finalità primarie della Chiesa e della sua liturgia.

Ora, anche la famiglia umana, già di per se stessa, per sua natura «dall'inizio» (cfr. Mt 19, 4. **8**), mira al medesimo fine: avvicinare, stringere legami, radunare (in uno) persone umane diverse. La famiglia cristiana, quella cioè che santificata dal sacramento del matrimonio ospita entro di sé il dinamismo dello Spirito del Signore, non può avere fine superiore a quello di continuare ed approfondire l'opera intrapresa nel mondo dal Figlio di Dio incarnato. Entro l'ambito della vita e dell'attività familiare spetta principalmente alla sua liturgia di prestarsi dedicatamente all'adempimento del fine precipuo dell'opera di Gesù.

Stando alla dottrina secolare, convalidata dall'insegnamento del Concilio Vaticano secondo, che la famiglia dei credenti costituisce la «chiesa domestica» (LG 11) — espressione ripresa dai libri del Nuovo Testamento (ad es. Rom 16, 5; Col 4, 15) — si può affermare che a tale Chiesa, alla famiglia cioè in quanto «chiesa domestica», spetta pure *una liturgia sua propria*, speciale nella sua espressione concreta. E' sintomatico notare che la «frazione del pane» dei primi cristiani (Atti 2, 46; 20, 7 ss) aveva luogo non nel Tempio nè in sinagoga ma nei vani privati e laici delle abitazioni familiari. Per quanto tale liturgia domestica non sia mai scomparsa dalla prassi pastorale (sino ai nostri giorni esistono degli «oratori privati»; certi sacramenti vengono amministrati regolarmente nelle case, ad es. la comunione e l'unzione degli infermi), tuttavia lo spazio domestico non è più apprezzato come luogo liturgico normale. Ci pare che, restando fedele all'ammonimento evangelico («Haec oportuit facere et illa non omittere» — Le 11, 42; Mt 23, 23), la Chiesa dovrà nell'avvenire salvaguardare le forme di espressione liturgica tradizionale, ma allo stesso tempo promuovere gli avvenimenti liturgici nell'ambito delle famiglie nuove, sia per quanto riguarda la preghiera comune (liturgia delle ore) o l'ascolto della Parola di Dio, sia per quanto concerne l'amministrazione di certi sacramenti, non esclusa la «frazione del pane», cioè l'eucaristia.